

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE.
CULTURĂ”

REZUMATUL TEZEI

**Prelucrarea artefactelor din sticlă, os și corn descoperite în teatrul antic
de la Apollonia**

Conducător științific:

Prof. univ. dr. *Radu ARDEVAN*

Candidat:

Szilamér-Péter PÁNCZÉL

Cluj-Napoca

2025

Conținutul rezumatului

Cuvinte cheie	3
Cuprinsul tezei	3
Introducere (Cap. 1)	5
Rezumatul capitolelor individuale (Cap. 2-7)	6
Concluzii (Cap. 8)	11

Cuvinte cheie

Apollonia, Illyricum, artefacte, sticlă, os și corn, teatru, cronologie, utilizarea spațiului, ateliere, romanizare, arenă, faze de construcție

Cuprinsul tezei

1. Introducere	5
2. <i>Apollonia din Illyricum. O scurtă introducere</i>	7
3. <i>Cercetări arheologice la teatrul din Apollonia</i>	9
3.1. <i>Cele mai vechi date despre teatru și săpăturile din 1971 până în 1981</i>	10
3.2. <i>Săpăturile din perioada 2006-2014</i>	14
3.3. <i>Principalele faze ale teatrului</i>	21
4. <i>Metodologia cercetării</i>	32
4.1. <i>Considerații generale</i>	32
4.2. <i>Artefactele din os și corn</i>	34
4.3. <i>Artefactele din sticlă</i>	37
5. <i>Stadiul cercetărilor privind artefactele din os, corn și sticlă de la Apollonia</i>	45
5.1. <i>Artefactele din os și corn</i>	46
5.2. <i>Artefactele din sticlă</i>	47
6. <i>Analiza artefactelor din os și corn</i>	49
6.1. <i>Catalogul</i>	60
7. <i>Analiza artefactelor din sticlă</i>	71
7. 1. <i>Considerații generale</i>	71
7. 2.1. <i>Categorii speciale de artefacte</i>	72
7.2.2. <i>Catalogul</i>	79
7.3.1. <i>Sticla de geam</i>	85
7.3.2. <i>Catalogul</i>	88
7.4.1. <i>Vase de sticlă</i>	89
7.4.1.1. <i>Veselă (A): vase pentru mâncare (A1)</i>	91

7.4.1.1.a. Boluri (BO)	92
7.4.1.1.b. Farfurii și platouri (DI)	98
7.4.1.2. Veselă (A): vase pentru băut (A2)	100
7.4.1.2.a. Pahare (BE)	102
7.4.1.2.b. Cupe (CU)	105
7.4.1.3 Veselă (A): recipiente pentru servirea băuturilor (A3)	108
7.4.1.3.a. Flacoane (FL) și ulcioare (JU)	110
7.4.1.4. Recipientele de depozitare (B)	111
7.4.1.4.a. Recipientele pentru depozitarea lichidelor (B1): butelii (BT)	113
7.4.1.4.b. Recipientele pentru depozitarea alimentelor (B2): borcane (JA)	115
7.4.1.5. Recipientele pentru toaletă (C)	116
7.4.1.5.a Unguentaria și aryballoi (UN)	117
7.4.1.6. Varia (D)	118
7. 4.1.7. Descoperirile care nu sunt incluse în analiza cantitativă	119
7.4.2. Catalogul	121
8. Concluzii	229
Bibliografie	232
Abrevieri	232
Referințe	233
Anexe (Pl. 1-22)	

Introducere (Cap. 1)

Înțelegerea noastră asupra sticlei antice este în mare parte influențată de vasele complete, impresionante din punct de vedere vizual, recuperate de obicei din contexte funerare și păstrate în prezent în muzee sau colecții private. Deși astfel de exemple transmit în mod clar formele, funcțiile și tehnicile de fabricație ale vaselor, ele reflectă mai degrabă o mostră selectivă influențată de ritualurile funerare decât întreaga gamă de obiecte din sticlă utilizate în antichitate. În contrast, descoperirile fragmentare din așezări, rezultate din utilizarea și reciclarea de zi cu zi, oferă o imagine mai precisă a diversității vaselor de sticlă utilizate în viața cotidiană.

Artefactele din os reprezintă un aspect semnificativ, dar adesea neglijat, al culturii materiale antice. Realizate din oase de animale, corn, colți sau fildeș, acestea serveau scopurilor utilitare, estetice și simbolice. Studiarea acestor obiecte oferă informații despre inovația tehnologică, gestionarea resurselor și practicile culturale. În lumea romană, oasele și coarnele erau abundente și versatile, necesitând procese precum curățarea, fierberea, prelucrarea și finisarea. Aceste tehnici reflectă atât cunoștințe sofisticate despre materiale, cât și măiestrie înaltă, permițând artefactelor să îndeplinească funcții variate, de la obiecte de uz casnic cotidian la obiecte cu semnificație specială. Rafinarea acestor metode reflectă, de asemenea, tendințe mai largi în meșteșugul antic și utilizarea resurselor.

Această teză analizează artefactele din sticlă, os și corn provenite din săpăturile arheologice ale teatrului antic din Apollonia, de pe coasta Adriaticii, în sudul Illyricumului, urmărind două obiective principale:

- a) să determine dacă descoperirile oferă informații despre datarea și natura contextului arheologic;
- b) să evalueze aspectele utilizării artefactelor din sticlă și os în viața cotidiană al acestui *polis*.

Rezumatul capitolelor individuale (Cap. 2-7)

Teza este compusă din 8 capitole principale și subcapitole aferente.

Capitolul 2 prezintă Apollonia din Illyricum, situată în Albania actuală, un important centru mediteraneean unde s-a manifestat atât expansiunea colonială greacă, cât și dezvoltarea urbană romană ulterioară. Fondată la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr. de coloniști din Corint și Corcyra, poziția sa strategică de-a lungul râului Aous, lângă coasta Adriaticii, i-a permis să înflorească ca un punct de centru comercial și cultural între lumea greacă și hinterlandul ilir. Săpăturile și cercetările au revelat o stratigrafie complexă care documentează multiple faze de dezvoltare: de la tradițiile arhaice și elenistice, trecând prin intervențiile romane, urmate de transformările medievale și moderne. Aceste descoperiri pun în lumină atât evoluția țesutului urban al Apolloniei, cât și rolul său de centru al puterii regionale, oferind informații valoroase despre dinamica socio-politică a Iliriei și a Balcanilor. Astăzi, moștenirea sa dăinuie prin colecțiile muzeale și ca parc arheologic, unde cercetările în curs continuă să sublinieze importanța sa ca loc de interacțiune culturală și prosperitate economică.

Capitolul 3 se concentrează asupra cercetărilor arheologice efectuate la teatrul din Apollonia. La fel ca alte teatre grecești și elenistice, acesta era o construcție monumentală în aer liber, integrată în peisaj, cuprinzând *koilon*, *orchestra*, *skené* și *parodoi*, care facilitau atât evenimente religioase, civile cât și culturale. În provinciile romane din zona Illyricum și Epirus, astfel de teatre erau adesea adaptate pentru spectacole cu gladiatori, servind ca indicatori cheie ai romanizării. Teatrul din Apollonia a fost sugerat pentru prima dată prin fragmente de *metope* cu reprezentări de măști înregistrate de Praschniker și Schober în 1916 și identificat în secolul al XX-lea de Hasan Ceka. Săpăturile sistematice (1971-1981), conduse de Alexandra Mano și mai târziu de Burhan Dautaj, au examinat *orchestra*, clădirea scenei și *koilonul* inferior folosind o metodologie bazată pe casete. Săpăturile au revelat dislocarea multor elemente arhitecturale, modificări structurale romane, cum ar fi ziduri de cărămidă și instalații de arenă, precum și reutilizarea în Antichitatea târzie și Evul Mediu, inclusiv prin construirea unei serii de camere și o posibilă capelă creștină. Pe baza stratigrafiei și a rămășițelor, au fost identificate trei faze principale: construcția elenistică inițială din secolul al III-lea î.Hr.; modificările romane din secolele I-II d.Hr., inclusiv elementele decorative flaviene; și abandonarea/demantelare din secolele III-IV și mai târziu. Cu toate acestea, reconstrucția clădirii a rămas problematică din

cauza fazelor complexe de construcție și a scoaterii extensive a pietrelor, ceea ce a împiedicat și publicarea rezultatelor.

Între 2006 și 2014, teatrul a fost reexaminat în cadrul unei colaborări albanezo-germane conduse de Henner von Hesberg și Bashkim Lahi. Proiectul a urmărit trei obiective: realizarea unui studiu arhitectural detaliat, clarificarea dezvoltării cronologice prin săpături ținute și documentarea artefactelor pentru interpretarea contextuală. Utilizând inițial sistemul casetelor, începând din 2007 echipa a adoptat săpăturile stratigrafice și documentarea tridimensională a artefactelor. Campaniile succesive s-au concentrat pe *parodosul* nordic, clădirea scenei, orchestra și *koilonul*, precum și terasele din jur, pentru a înțelege integrarea urbană a clădirii. Descoperirile cheie au inclus fundația *proskenionului* nordic, instalațiile arenei romane, sistemele de drenaj ale orchestrei și dovezi ale locuirii din perioada clasică și din perioada elenistică timpurie. Săpăturile au clarificat *stoa* adiacentă, *insulae* deasupra *koilonului* și reutilizarea extensivă în perioadele romană și post-antică. Până în 2014, au fost stabilite principalele faze de construcție și dimensiunile arhitecturale generale ale teatrului, în timp ce anumite zone au fost pregătite pentru prezentarea publică. După finalizare, majoritatea șanțurilor au fost umplute, iar în 2015 responsabilitatea pentru monument a fost redată autorităților albaneze.

Săpăturile au identificat opt faze de construcție: șase din antichitate și două post-antice.

- Faza 0: demolarea locuințelor arhaice și clasice, terasarea și drenarea.
- Faza 1 (mijlocul secolului al III-lea î.Hr.): construcția *koilonului*, a orchestrei, a clădirii scenei cu *proskenion* ionic și *skené* doric, plus o posibilă *stoa post scaenam*.
- Faza 2: transformarea anexei într-o *stoa* dorică monumentală aliniată cu rețeaua urbană.
- Faza 3 (sec. I-II d.Hr.): transformarea orchestrei într-o arenă, îndepărtarea scaunelor inferioare, blocarea ambelor *parodoi*.
- Faza 4 (sfârșitul sec. II d.Hr.): demolarea *skené* pentru a mări *arena*, cu blocuri decorative reutilizate.
- Faza 5 (începutul secolului III d.Hr.): adăugarea camerelor vestice ale arenei.
- Faza 6 (sfârșitul secolului III d.Hr.): remodelarea camerelor într-o fațadă cu coloane, urmată de abandonarea arenei.
- Faza 7: adăugarea unei capele.

- Faza 8: demantelare medievală/modernă timpurie, extragerea unei mari părți din *koilon* pentru var și construcții, în special pentru Mănăstirea Pojani. Tezaurile de monede și resturile de la producția de var (sec. X-XIV) atestă scoaterea îndelungată a pietrelor, destabilizând grav stratigrafia și conservarea.

Capitolul 4 prezintă considerații metodologice pentru descoperirile mici, în special artefacte din os, corn și sticlă. Interpretarea este limitată de strategiile de săpătură (1971-1981 și 2006), care nu aveau unități stratigrafice, permițând doar asocieri bazate pe zonă, nu contextuale. Săpăturile din 2007 și până în 2014 au îmbunătățit standardele, utilizând săpături stratigrafice, documentare 3D și colectare sistematică a artefactelor. Cu toate acestea, eroziunea, scoaterea pietrelor și perturbările post-antice a afectat stratigrafia. Datarea se bazează pe fazele arhitecturale, descoperiri epigrafice și materialul arheologic analizat deja (ceramică, opaițe, unele artefacte de metal). Artefactele din os și corn reprezintă provocări suplimentare datorită fragmentării, multifuncționalității și tipologiilor limitate. Pentru a asigura acuratețea, fiecare obiect a fost verificat pentru a evita duplicarea și a fost documentat prin desene, fotografii și o bază de date personalizată care înregistrează morfologia, dimensiunile și contextul, permițând atât analiza cantitativă, cât și cea calitativă. Reintegrarea materialului post-2008 permite acum interpretări revizuite.

Pentru clasificare, artefactele din os și corn urmează tipologii stabilite (în special Augusta Raurica pentru grupuri funcționale; Aquincum pentru ace de păr, ace de cusut și jetoane). Ilustrațiile se bazează în principal pe desene la scară, completate de fotografii. Studiul artefactelor din sticlă se confruntă cu provocări legate de diversitatea formelor, fragmentarea și reciclarea. Cuantificarea ansamblului și interpretarea funcțională necesită o abordare holistică; o bază de date dedicată a facilitat acest proces. Referințele tipologice se bazează pe Augusta Raurica, cu analogii din Tesalonic, Slovenia și alte situri romane. Urmând van Lith și Randsborg, îmbunătățit de Rützi, vasele au fost împărțite în trei categorii funcționale principale (veselă, depozitare, vase de toaletă) plus un grup *varia*. Identificarea s-a bazat pe caracteristici, culoare, dimensiune, decor și context, completate de reprezentări artistice și surse literare. Culoarea a fost înregistrată sistematic folosind paleta Pantone, permițând o diferențiere precisă. Sticla naturală de culoare verde-albăstrui a dominat în secolele I-III d.Hr.; sticla incoloră a câștigat popularitate la sfârșitul secolului I d.Hr.; noi nuanțe de verde au apărut în secolele III-

IV d.Hr. Au fost înregistrate și concentrația bulelor și conservarea marginii. Ilustrațiile constau în principal din desene, cu fotografii de grup pentru mai multă claritate.

Capitolul 5 trece în revistă stadiul cercetărilor. În ciuda importanței sitului, cercetările privind materialul arheologic special rămân limitate. Săpăturile arheologice vechi au fost sporadice, adesea nepublicate sau limitate la rapoarte preliminare, documentația misiunilor străine timpurii fiind dispersată sau pierdută. Săpăturile arheologice albaneze și internaționale recente sunt arhivate la Institutul Arheologic din Tirana. Artefactele sunt păstrate în principal la Muzeul Arheologic din Tirana și la Muzeul Parcului Arheologic, deși unele rămân în colecții mai mici sau în străinătate. Cercetarea academică a acordat în mod tradițional prioritate arhitecturii, epigrafiei și monumentelor publice, arheologia domestică și materialul arheologic primind mai puțină atenție.

Artefactele din os și corn publicate sunt rare, absente din Atlasul Arheologic și limitate în mare parte la 13 obiecte din necropola romană, dominate de ace de păr alături de o furcă, o lingură, o amuletă cu ciomagul lui Hercule, un astragal și un posibil fragment de fluier. Numărul redus nu se datorează condițiilor solului, deoarece conservarea oaselor umane și animale este bună. Rapoartele preliminare până în 2008 adaugă încă 11 artefacte din teatru. Descoperirile de sticlă, deși rareori publicate, aveau o importanță socială și economică.

Apărută încă din secolul al VI-lea î.Hr., sticla s-a răspândit începând cu secolul I î.Hr., înlocuind treptat ceramica. În necropola romană, sticla reprezintă aproximativ 50% din inventarul mormintelor, incluzând flacoane globulare, pahare, cupe, boluri și vase de toaletă, concentrație remarcabilă care sugerează existența unor ateliere locale. Studiile majore privind sticla romană în Albania se concentrează pe Dyrrachium, dar fac referire la Apollonia. Rapoartele publicate până în 2008 au înregistrat 491 de fragmente, reprezentând 317 MNI.

Astfel, cercetările asupra artefactelor din os, corn și sticlă de la Apollonia se află încă într-un stadiu incipient, dar aceste materiale oferă dovezi esențiale despre viața de zi cu zi, podoabele personale și meșteșugurile locale.

Capitolul 6 analizează artefactele din os și corn. Multe forme (de exemplu, linguri, ace de păr, jetoane, ace de cusut) apar și în alte materiale, astfel încât osul trebuie studiat în contextul mai larg al culturii materiale. Au fost recuperate în total 60 de fragmente: 11 din perioada 1971-1981 și 49 din perioada 2006-2014, reconstituite în 54 de artefacte. Acestea includ:

- Obiecte utilitare: mâner de unealtă, unelte textile (fusaiolă, fusuri, ace, bătător de ace) și un *stylus*.
- Accesorii de joc: patru astragale, un zar, trei jetoane.
- Articole cosmetice/personale: sondă pentru urechi, 17 ace de păr cu un design simplu.
- Mobilier/diverse: nit, placă decorativă, balamale, picior de mobilier.
- Deșeuri/semifabricate: 9 articole.

Deși modest din punct de vedere numeric, ansamblul prezintă dovezi ale prelucrării locale a oaselor de bovine, cai și cerbi, reflectând măiestria meșteșugărească activă în secolele I-IV d.Hr. Din punct de vedere cronologic, majoritatea artefactelor sunt romane, doar un fus și două ace de păr fiind asociate cu perioada elenistică. Distribuția indică o prezență largă în teatru, multe obiecte fiind legate direct de activități legate de arta spectacolului.

Capitolul 7 prezintă artefactele din sticlă: 1.447 fragmente (1.081 MNI), inclusiv 57 fragmente (46 MNI) din perioada 1971-1981, niciunul din 2006 și 1.390 fragmente (1.035 MNI) din perioada 2007-2014. Deși predomină vasele de sticlă, artefactele speciale și sticla de geam oferă informații suplimentare.

Artefactele speciale sunt reprezentate de (34 de fragmente, 29 MNI): jetoane, mărgel, intaglio pentru inele, brățări, decoruri pentru mobilier și resturi de sticlă brută. Concentrate în *stoa* și *koilon*, acestea sugerează utilizarea la jocuri, podoabe și mobilier, posibil legate de activități teatrale. Bucățile de sticlă brută și fragmentele de cuptor sugerează existența unor ateliere secundare de sticlă în vecinătatea teatrului.

Sticla de geam este reprezentată de patru fragmente (sec. I–III d.Hr.) de sticlă translucidă de culoare aqua sau incoloră. Descoperite în *koilon* și *stoa*, raritatea lor reflectă factori climatici și funcționali.

Vasele de sticlă sunt reprezentate de 639 de fragmente (513 MNI) realizate în principal din sticlă incoloră sau aqua de înaltă calitate, cu puține bule. Vesela de masă domină, în special bolurile (63) și farfuriile/platourile (14), concentrate în *koilon*. Paharele (78) și cupele (56) sunt deosebit de abundente, sugerând consumul de băuturi în timpul spectacolelor. Ulcioarele (10) și flacoanele (3) serveau la distribuirea băuturilor. Vasele de depozitare includ 17 sticle și 2 borcane, în principal butelii (AR 156). Vasele de toaletă (22 MNI) constau din *unguentaria* și *aryballoi*, concentrate în *parodos* și *stoa*, reflectând utilizarea cosmetică/medicinală.

Din punct de vedere cronologic, bolurile cu coste și cupele semisferice domină contextele din secolele I-II d.Hr., în timp ce paharele ovoide și bulbucate sunt tipice pentru secolele II-III d.Hr. Modelele de distribuție relevă o utilizare structurată: *koilon* pentru consum, *parodoi* pentru aprovizionare și *stoa* pentru preparare și vânzare.

Concluzii (Cap. 8)

Studiul artefactelor din sticlă, os și corn provenite din teatrul antic de la Apollonia oferă informații importante atât despre cronologia, cât și despre utilizarea sitului. Artefactele analizate coroborează în mare măsură cadrul cronologic stabilit pe baza descoperirilor arhitecturale și ceramice, deși anumite descoperiri din sticlă sugerează că unele contexte atribuite anterior perioadei elenistice (Faza 2) ar putea data, din prima jumătate a secolului I d.Hr. Această interpretare este în concordanță cu dezvoltarea divergentă a Apolloniei și a orașului pandant Dyrrachium în timpul războiului civil, Apollonia și-a păstrat statutul de *polis* în cadrul Imperiului Roman, adaptându-și teatrul elenistic pentru jocurile de gladiatori, în timp ce la Dyrrachiumul puternic romanizat, se va construi un mare amfiteatru sub Traian.

Dovezile legate de ateliere indică producția locală de artefacte din os și corn atestate prin deșeuri și semifabricate. Anumite vase de sticlă, inclusiv pahare, cupe și butelii au fost probabil produse local, după cum se deduce din fragmentele de sticlă brută și decorurile caracteristice de pe bază. Din punct de vedere cronologic, sticla elenistică este prezentă, dar rară, se poate observa o creștere notabilă începând cu apariția sticlei romane din secolul I d.Hr. și cea mai mare concentrație se poate observa între sfârșitul secolului I și secolul III d.Hr. Descoperirile din perioada romană târzie sunt rare și reflectă probabil abandonarea sitului.

Analiza funcțională relevă că vasele de sticlă din categoria veselei, în special vase pentru băut, completate de obiecte pentru servirea mesei. Ulcioarele și flacoanele indică consumul de băuturi în timpul spectacolelor, în timp ce buteliile sugerează utilizarea altor lichide în afară de vin. Vasele de toaletă indică practici cosmetice și medicinale, potențial asociate cu artiști sau gladiatori răniți. Modelele de distribuție spațială demonstrează o organizare clară, legând *stoa*, *parodos* și *koilon* și ilustrând pregătirea, vânzarea și servirea alimentelor și băuturilor în interiorul teatrului.

Acest studiu subliniază faptul că o analiză atentă a artefactelor fragmentare, luând în considerare atât tipologia, cât și distribuția spațială, poate oferi informații valoroase despre viața de zi cu zi, comportamentul social și practicile performative în spațiile teatrale, în special acolo unde sursele scrise nu oferă informații.